

Sindikalni pokret u razdoblju između dva rata i radnici-seljaci*

Za sagledavanje i iznošenje osnovnih aspekata teme Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju između dva rata i radnici-seljaci nužna je pretpostavka poznavanje obilježja radničke klase Hrvatske¹ u to vrijeme i značajki tadašnjega sindikalnog pokreta: karakteristike radničke klase Hrvatske u tom vremenu, među ostalim uvjetima — prije svega općim političkim — uvjetovale su heterogenost i rascjepkanost sindikalnog pokreta, a iz različite političke i druge orijentacije sindikalnih organizacija izlazio je i različit odnos pojedinih pravaca u sindikalnom pokretu prema kategoriji radnika nazvanoj radnici-seljaci. Zbog toga će se u ovom prilogu najprije odrediti obilježja radničke klase Hrvatske toga vremena, a zatim značajke tadašnjeg sindikalnog pokreta, i to na osnovi literature, objavljenih i neobjavljenih vlastitih istraživanja arhivskih i drugih izvora.

Radničku klasu Hrvatske u međuratnom razdoblju činili su malobrojni stari i pravi industrijski radnici — proletari koji su živjeli isključivo od prodaje svoje radne snage i koje više ništa nije vezalo uz selo. Većina pripadnika klase bili su radnici prve generacije i njihov se broj povećavao iz godine u godinu. Ta se grupacija, odnosno sloj radničke klase, može podijeliti na one, koji su kao pravi proletari živjeli od prodaje svoje radne snage, i na one koji su zapravo bili industrijalizirani seljaci, tj. radnici-seljaci. Čini se da je broj radnika-seljaka rastao proporcionalno s osiromašenjem sela, pa je, npr. 1934. godine, takvih radnika u većim industrijskim poduzećima Hrvatske bilo 53% od ukupnog broja radnika.² Takva je u međuratnom razdoblju bila radnička klasa Hrvatske po socijalnoj strukturi. U odnosu na radno stanovništvo tadašnje Hrvatske bila je nerazmjerno malena, iako se u vremenu 1918—1941. udvostručila, a možda i utrostručila; imala je velik postotak nekvalificiranih radnika, koji su uglavnom i bili zaposleni u onim industrijskim granama gdje je prevladavao industrijalizirani seljak, odnosno radnik-seljak, npr. u drvnoj industriji, u tekstilnoj industriji, u građevinarstvu, u rudarstvu. Osim toga, uz razlike u socijalnoj strukturi, u radničkoj klasi Hrvatske mogu se pratiti i promjene koje su se očitovale u tome što kvalificirane gradske radnike sve više zamjenjuju proletarizirani seljaci, koji napuštaju zemlju

* Proširena verzija referata pročitano na VI kongresu historičara Jugoslavije u listopadu 1973. u Budvi (IV sekcija).

¹ Ovaj se prilog, zbog neistraženosti problematike i specifičnih uvjeta u kojima su bili dijelovi Hrvatske pod talijanskom okupacijom, odnosi samo na sjevernu Hrvatsku i Dalmaciju, a ne na čitavo područje SR Hrvatske.

² *Mira Kolar-Dimitrijević*, O socijalnoj strukturi radništva Hrvatske u razdoblju između dva rata, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 1/1970, 98.

zbog agrarne prenapučenosti i osiromašenja sela, dakle nekvalificirana radna snaga, a njih potiskuje ženska i dječja radna snaga kao mnogo jeftinija.³ Te su činjenice, uz ostalo, uvjetovale i tendencije pojačane eksploatacije radnika i povećanje nezaposlenosti ili u najboljem slučaju radale stalnu prijetnju od nezaposlenosti. Takva obilježja radničke klase Hrvatske i njezina položaja u tom razdoblju — a bila je koncentrirana uglavnom u gradovima ili većim mjestima, posljedica su nerazvijenosti privrede uopće, a industrije posebno, i dakako nerazvijenog kapitalizma; iz toga je dalje slijedio nepovoljan ekonomski položaj radnika, koji se, bez obzira na pojedina razdoblja relativnog poboljšanja, očitovao u gotovo stalnom velikom raskoraku između nominalnih i realnih zarada (iako je za pojedine vrste radnika taj raskorak bio znatno manji) — tako da je radnik, pogotovo radnik s porodicom, živio na rubu egzistencionog minimuma. Svakako, još je bio nepovoljniji položaj nekvalificiranog radnika, a takav je uglavnom bio radnik-seljak. Oštra se eksploatacija očitovala i u nepovoljnim radnim uvjetima: od stalne tendencije produživanja radnog vremena ili neplaćanja prekovremenog rada do nehigijenskih, nezdravih radnih prostorija i nedovoljne zaštite na radu.⁴ Vladajućí slojevi nastojali su da onemoguće izražavanje radničke klase kao društvenog i političkog subjekta i pri tom se služili raznovrsnim sredstvima: od sistema prisile do nastojanja da njene akcije kanaliziraju i usmjere u pravcu koji bi njima odgovarao. Zbog toga nije čudno da je i sindikalni pokret u Hrvatskoj (a dakako i u Jugoslaviji) bio relativno slab, nejedinstven i politički heterogen.

Radnici-seljací bili su dakle snaga s kojom se moralo računati i na koju je morao obratiti pažnju i sindikalni pokret, ali je baš socijalna opredijeljenost, uz, dakako, opće društvene i političke uvjete, umnogome pridonijela da se u toj vrsti radnika relativno sporo razvijala svijest o potrebi sindikalne organiziranosti i zbog toga često bili uspješni pokušaji manipuliranja s tom vrstom radnika, to više što je njihov položaj i ekonomski i po radnim uvjetima bio nepovoljniji nego ostalih pripadnika radničke klase. Razvoj sindikalnog pokreta u Hrvatskoj u tome razdoblju može se podijeliti u dvije osnovne etape, prema tome koje su mu struje davale glavno obilježje: u prvoj etapi koja traje do polovice tridesetih godina, iako je značajna cezura u tome 1929, dvije su glavne struje u tom pokretu — socijaldemokratska, odnosno socijalistička u Općem radničkom savezu (ORS)⁵ i od 1925. u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu jugo-

³ Podatke o strukturi radničke klase Hrvatske crpila sam iz spomenutog rada M. Kolar-Dimitrijević i iz njene knjige: Radni slojevi Zagreba 1918–1931, Zagreb 1973, te priloga u knjizi: Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969, str. 63 i dalje, zatim iz njezina rada: Obrisí strukture radničke klase Zagreba međuratnog razdoblja u svjetlu privrednog razvitka, Zbornik: Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu u razdoblju između dva svjetska rata, Zagreb 1968, 114–132.

⁴ *Ista*, O položaju hrvatskih radnika u međuratnom razdoblju, ČSP, 1/1971, 57–74 i radovi navedeni u prethodnoj bilješci.

⁵ Opći radnički savez osnovan je 1908. za područje Hrvatske i Slavonije, a djelovati je počeo 1910. godine. Članstvo su mu tada sačinjavali tvornički i sezonski radnici. Ima veliku ulogu u obnovi sindikalnog pokreta u Hrvatskoj 1917. godine. Djeluje samostalno pod socijaldemokratskim, odnosno socijalističkim, vodstvom grupe oko Vilima Haramine sve do 1925. godine, kad prelazi u sastav URSSJ-a u kojem ostaje sve do 1930. Imao je u to vrijeme oko 5000 članova, i to ne samo u Hrvatskoj nego

slavije (URSSJ),⁶ i komunistička (najprije u ljevičarskom Kartelu strukovnih saveza⁷), zatim od travnja 1919. u Centralnom radničkom sindikalnom vijeću,⁸ te nakon toga u popularno nazvanim Nezavisnim

i u Bosni i Hercegovini, te dijelom u Srbiji. Nakon 1930. sve više gubi utjecaj u Hrvatskoj (iako 1936. godine ima oko 4000 članova) zbog raznih subjektivnih i objektivnih razloga i u jesen 1939. godine na vlastitu inicijativu prestaje s radom, ali pod pritiskom političkih prilika i odnosa u sindikalnom pokretu (*E. Tomac*, Reorganizacija socijalističkih sindikata u Hrvatskoj u razdoblju 1906–1910. godine, *Putovi revolucije*, 7–8/1966, 123 i 124; *B. Janjatović*, Izbori za radničke komore u Hrvatskoj 1933. godine, na i. mj. 60–70; *ista*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936. s obzirom na politiku KPJ, ČSP, 1–2/1969, 39–43 i 1/1970, 106 i dalje; *ista*, Hrvatski radnički savez 1935–1941, disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1973. godine, na više mjesta; *V. Korać*, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1933, knj. II, 404. Za literaturu o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj u to vrijeme usp. i *B. Janjatović*, Povijesna literatura o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj između dva rata, ČSP, 1/1970, 149–159).

⁶ Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) nastao je na tzv. kongresu ujedinjenja socijalističkog Glavnog radničkog saveza (s uporištem u Srbiji) i 4 isključena člana komunističkog Centralnog radničkog sindikalnog vijeća (CRSOJ) u listopadu 1925. godine u Beogradu. Sastojao se iz niza saveza, a ti su okupljali radnike iste struke – npr. Savez šivača, odnosno Savez tekstilno-odjevnih radnika, Savez građevinara, Savez drvodjeljskih radnika itd. No, radnici iste struke mogli su biti učlanjeni u razne saveze, koji su potpadali pod URSSJ – npr. drvodjeljci su imali Savez drvodjeljskih radnika sa sjedištem u Zagrebu, Savez drvodjeljskih radnika s upravom u Sarajevu itd. Šarenilo URSSJ-a ostalo je njegova značajka sve do zabrane rada u prosincu 1940. godine. Osnovani su ga i vodili socijalisti iz grupe Živka Topalovića, a sjedište centrale bilo je u Beogradu. Od polovice tridesetih godina na području Hrvatske ti socijalisti nemaju više utjecaja na vođenje politike URSSJ-ovih saveza, iako i nadalje ostaju u njegovu članstvu. Taj je proces teкао u istom pravcu na području cijele Jugoslavije, pa je URSSJ-u potkraj 1940. godine zabranjen rad kao komunističkoj organizaciji. U početku djelovanja URSSJ-a na području Hrvatske u njegovom je sastavu bio i Opći radnički savez, pa su članovi ORS-a zapravo bili i članovi URSSJ-a. Kasnije su, od 1930. godine dalje, URSSJ omasovili članovi zabranjenih Nezavisnih sindikata, pa je 1935. godine taj savez saveza imao na području Hrvatske oko 11.500 članova, a u 1939. godini više od 20.000, odnosno pred samu zabranu oko 30.000 članova (*Ujedinjeni sindikati*, 16. X 1925, 1; Izvještaj Izvršnog odbora IV kongresu 18. i 19. IV 1938, URSSJ 1934–1937; *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937–1941, 36 i dalje; vidi i bilj. 5).

⁷ Ljevičarski Kartel strukovnih saveza osnovan je na konferenciji sindikalnih saveza 16. siječnja 1919. u Zagrebu, i s pomoću njega odvojeni su najjači strukovni savezi od socijaldemokratskog, oportunističkog vodstva u Općem radničkom savezu. To je ujedno bila i organizaciona podloga za okupljanje najbrojnijih sindikalnih organizacija i za stvaranje revolucionarne sindikalne organizacije (Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, 67, 68; *J. Cazi*, Nezavisni sindikati, Zagreb 1962, I, 11).

⁸ Centralno radničko sindikalno vijeće nastalo je na kongresu 22. i 23. travnja 1919. u Beogradu, neposredno nakon osnivačkog kongresa Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). Tako je zapravo pod vodstvom komunista ujedinjen sindikalni pokret Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske (jer je u to vijeće ušao i Kartel strukovnih saveza), Dalmacije, Vojvodine, Makedonije i Crne Gore; u sastav CRSVJ ušli su i željezničari iz Slovenije. Pod vodstvom komunista našlo se u sindikatima oko 250.000 radnika svih vrsta iz cijele Jugoslavije, a po tome što je CRSVJ bio član Profinterne ili Crvene sindikalne internacionale (jedini iz Jugoslavije) pridružili su se njegovi članovi milijunskom broju radnika organiziranih pod vodstvom Kominterne. CRSVJ bio je nosilac ekonomske borbe radnika diljem Jugoslavije, ali se angažirao i u nizu političkih akcija čiji je inicijator bila SRP(K), odnosno Komunistička partija Jugoslavije. Nakon proglašenja »Obznane« potkraj 1920, kad su zabranjene sve komunističke organizacije, zabranjen je rad i sindikatima pod komunističkim vodstvom. (*J. Cazi*, Nezavisni, I, 20 i dalje; *isti*, Revolucionarni sindikati Jugoslavije 1919–1920, Beograd 1959).

sindikata.⁹ Nakon zabrane rada Nezavisnim sindikatima na početku 1929. godine, do polovice tridesetih godina čini se da prevladava sindikalni pokret pod socijalističkim vodstvom, i to ORS i URSSJ, među kojima postoje sukobi i razilaženja, te razlike u organizacionom i političkom smislu.¹⁰ No, to je u slučaju URSSJ-a sve više prividno — komunisti i njihovi simpatizeri postepeno ulaze najprije u podružnice URSSJ-a, a zatim u više i najviše forume i s vremenom ga pretvaraju u komunistički orijentiranu organizaciju, što je sasvim evidentno od 1936. odnosno od 1937. godine.¹¹ Tada počinje druga etapa, koja traje od polovice tridesetih godina do 1941, kad daju glavna obilježja sindikalnom pokretu u Hrvatskoj dvije struje — komunistička u URSSJ-u i HSS-ovska u Hrvatskom radničkom savezu (HRS),¹² s tim što, nakon jeseni 1939. i uspostave Banovine Hrvatske, vlasti sve više skućavaju komunističke sindikate u njihovoj aktivnosti za račun HRS-a, koji postaje više-manje režimski sindikat. Iako je Hrvatski radnički savez pod HSS-ovskim vodstvom djelovao i u razdoblju do 1929. i imao u mnogo čemu slična obilježja kao i od polovice tridesetih godina, ipak po silini svog prodora od 1935. dalje među radnike svih vrsta, a pogotovo radnike-seljake, i po svojoj beskompromisnoj konfrontaciji s komunističkim snagama dobiva i drugo značenje i postaje izrazita struja u sindikalnom pokretu Hrvatske.¹³

⁹ U kratkom razdoblju između svibnja i kolovoza 1921. bio je opet dozvoljen rad CRSVJ na osnovi »neutralnosti« sindikata, tj. njihova rada bez direktiva i oslonca na političke organizacije. Kako je u kolovozu 1921. donesen Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, uperen protiv KPJ i njezinih organizacija, ponovo je zabranjen rad CRSVJ. Tek u rujnu uspjelo je održavanje konferencije 12 strukovnih saveza (za cijelo to vrijeme rad socijalistički orijentiranim sindikatima bio je dozvoljen) u Beogradu i na njoj je izabran »Međusavezni sindikalni odbor« (MSO) — službeno ime za popularne Nezavisne sindikate. Nezavisni sindikati su do zabrane 11. siječnja 1929. bili pod vodstvom ilegalne KPJ, pa su i oni prošli sve faze razvoja te stranke; bili su uvijek nosioci istinske borbe radnika za poboljšanje ekonomskih i radnih uvjeta, a znali su se angažirati i u političkim akcijama (*J. Cazi*, Nezavisni sindikati, Zagreb I 1962, II 1964. i III — u dva sveska 1967. dao je najpotpuniji pregled rada i programa tih sindikata).

¹⁰ ORS je bio strogo centralizirani sindikat, a URSSJ je i po svojoj organizacionoj strukturi dopuštao veću slobodu u djelovanju sindikatima pojedinih struka radnika i na pojedinim područjima; osim toga između socijalista iz grupe V. Haramine i grupe oko Ž. Topalovića postojali su i osobni sukobi. O tome vidi više u literaturi navedenoj u bilj. 5 i 6.

¹¹ Na konferenciji URSSJ-a za područje Hrvatske i Slavonije u ožujku 1936. godine komunisti i njihovi simpatizeri su i u najvišem forumu tih sindikata — u Pokrajinskoj upravi — dobili odlučujuća mjesta i od tada oni vode politiku URSSJ-a u Hrvatskoj i Slavoniji. Za područje Dalmacije to se zbililo u ljeto 1937, također na pokrajinskoj konferenciji URSSJ-a. Više u tome vidi u lit. navedenoj u bilj. 5 i 6.

¹² Hrvatski radnički savez osnovali su na početku 1921. pravaši, ali je već od početka naredne godine u tom savezu odlučujući utjecaj imala Hrvatska seljačka (republi-kanska) stranka, koja je posredstvom HRS-a nastojala okupiti i radnike. Za razliku od kasnijeg razdoblja, tj. nakon 1935, Hrvatska seljačka stranka je barem formalno (iako i u tome ima razlika u vremenu do 1925. i nakon toga do 1929) priznavala neka prava radnicima kao neznatnom dijelu hrvatskog naroda. U vremenu do 1929. (HRS ne djeluje od 1929. do 1935) ta se stranka nije mnogo trudila da razvije neku jaču aktivnost HRS-a, pa taj savez i nije imao mnogo utjecaja među radnicima, što se vidjelo i po broju provedenih akcija (više o tome u disertaciji B. Janjatović, Hrvatski radnički savez 1935–1941. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Rijetkosti).

¹³ Od polovice 1935, nakon petomajskih izbora, Hrvatska se seljačka stranka izrazito mnogo angažira na obnavljanju djelatnosti HRS-a, kojem je namijenila zadaću okupljanja radnika na svom programu, a nastojala ih je prvenstveno usmjeriti protiv

Sindikalnom pokretu na području Hrvatske, dakle, u prvoj etapi daju osnovni ton dvije glavne struje — socijaldemokratska, odnosno socijalistička i komunistička, a u drugoj etapi komunistička i HSS-ovska; situacija je ipak mnogo složenija, jer postoje, uostalom kao i na teritoriju Jugoslavije, i drugi pravci, koji su i organizaciono oblikovani. Tako u prvoj etapi, osim već spomenutog Hrvatskog radničkog saveza, u organiziranju fizičkih radnika djeluju i Jugoslavenski strukovni savez, odnosno Radnički strukovni savez (RSS) pod klerikalnim utjecajima,¹⁴ te poslodavački Jugoslovenski nacionalni radnički sindikati (JNRS),¹⁵ a postoje i neki drugi sindikati za privatne namještenike i grafičke radnike¹⁶ — koji svi pridonose ne samo šarolikosti nego i heterogenosti, te, dakako, nejedinstvenosti sindikalnog pokreta. U drugoj etapi gube se utjecaji Radničkog strukovnog saveza i JNRS-a ali se pojavljuje Jugoslovenski radnički savez, sindikat nastao na inicijativu i pod rukovodstvom Jugoslovenske radikalne zajednice — dakle režimski sindikat.¹⁷

Očigledno je da je sindikalni pokret u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju, kao i u Jugoslaviji, nejedinstven, rastrgan, heterogen ne samo zato što postoje posebni sindikati za radnike i za namještenike. U svakoj spomenutoj etapi, koje bi se mogle podijeliti na pojedine faze s obzirom na opći politički razvoj i razvoj pojedinih pravaca u sindikalnom pokretu,¹⁸ ali koje nisu bitne za ovu temu, postoje dvije osnovne, glavne struje: one se

komunista i njihovih organizacija. Istodobno je nastojala kanalizirati akcije i otupiti klasnu borbu hrvatskih radnika, kojima je negirala pravo političke borbe kao klase, pa čak i postojanje klasnih interesa. HRS se ipak dosta angažirao u borbi za poboljšanje ekonomskih i radnih uvjeta na početku svoga prodora među radnike svih vrsta, pa je i postao izrazita struja u sindikalnom pokretu u Hrvatskoj. Što se više približavao kraj ovog razdoblja počeo je gubiti utjecaj i nikad dakako nije nadmašio ni po broju provedenih akcija (koje je i vodio uglavnom pod pritiskom radnika — svojih članova), ni, čini se, po broju članova komunistički URSSJ (*B. Janjatović*, Hrvatski radnički savez; vidi i lit. u bilj. 5 i 6).

¹⁴ O osnovnim postavkama Radničkog strukovnog saveza i njegovu razvoju vidi *B. Janjatović*, Izbori za radničke komore u Hrvatskoj ... i Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936.

¹⁵ I o JNRS vidi u radu *B. Janjatović*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936.

¹⁶ To su Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIC) i Savez grafičkih radnika, koje su osnovali socijalisti. Ti savezi dobili su naziv »neutralni«, zato što se nisu priključili URSSJ-u, kad je osnovan 1925. godine. Dok u Savezu grafičkih radnika komunisti nisu uspjeli prodrijeti u centralnu upravu (iako su imali u svojim rukama mnoge podružnice), u SBOTIC-u su od polovice tridesetih godina oni vodeća snaga pa je i tome savezu kao komunističkom zabranjen rad 1941. (*V. Cević*, Historija organizacije i političkih borbi grafičkih radnika Hrvatske 1870–1955, Zagreb 1955; *M. Ašković*, *P. Radmilović*, *N. Petrović*, Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije — BOTIC — 1902–1941, Beograd 1971).

¹⁷ O osnovnim postavkama i djelovanju Jugoslovenskog radničkog saveza, koji je organiziran u prvoj polovici 1936. godine, usp. *B. Janjatović*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936, 1–2/1969, 49 i dalje; *ista*, Hrvatski radnički savez 1935–1941. i *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske, 117 i dalje.

¹⁸ Budući da su sindikati u uvjetima međuratne Hrvatske bili izrazito politički opredijeljeni, jasno je da su imali svaki za sebe posebnu razvojnu crtu, gotovo uvijek ovisnu o političkoj stranci ili grupaciji koja je iza njih stajala. Također je i sindikalni pokret gledan u cjelini imao svoj razvoj, ovisan dakako o razvoju svakoga pojedinog sindikata i o općim političkim i društvenim prilikama.

međusobno razlikuju i po programu i po djelovanju i, dakako, po utjecaju na radnike. To znači da uz organizacije koje su nastale na inicijativu i pod rukovodstvom samih radnika (bez obzira na to što je to kod socijalista, odnosno socijaldemokrata, relativno tanak sloj) djeluju i takvi sindikati, u kojima se također okupljaju radnici i namještenici, ali koji su osnovani na poticaj i koji su radili po direktivama raznih političkih grupacija od opozicione građanske stranke, kakva je bila Hrvatska (republikanska) seljačka stranka, do režima, odnosno do režimske stranke — Jugoslovenske radikalne zajednice. Takva situacija u sindikalnom pokretu bila je svakako posljedica položaja i strukture radničke klase i općih društveno-političkih prilika: relativna nerazvijenost radničke klase i opći politički uvjeti omogućili su postojanje različitih pravaca u sindikalnom pokretu i odredili nastojanja građanskog društva da s jedne strane pokuša spriječiti okupljanje radnika u vlastitim klasnim sindikalnim organizacijama, a s druge da kanalizira radničke akcije i podvrgne tu klasu svojim interesima. Što se više povećava broj pripadnika radničke klase to više raste interes raznih grupacija izvan radničke klase za tu klasu i sve su očiglednija ne samo nastojanja nego i akcije tih grupacija u obuzdavanju radničke snage, a zatim u suzbijanju komunističke ideologije i prakse, jer su komunisti bili jedina snaga koja je vodila istinsku radničku borbu.¹⁹

Kategorija radnici-seljaci po svojoj je brojnosti, dakle, vrlo značajan dio radničke klase, i to sve više od polovice tridesetih godina. Postavlja se pitanje kakav je odnos imao sindikalni pokret prema njima, odnosno kako su osnovne struje u tom pokretu prilazile problemu organiziranja radnika-seljaka. Sindikalne organizacije, gotovo u pravilu, i to one koje su djelovale pod vodstvom socijaldemokrata, odnosno socijalista, bile su najviše zainteresirane na okupljanju kvalificiranih radnika. To je u uvjetima međuratne Hrvatske bilo u velikoj većini zanatsko radništvo i tanak sloj industrijskih radnika. Ti socijalistički orijentirani sindikati i nastali su uglavnom među kvalificiranim zanatskim radnicima, a njima su se najprije priključili i drugi kvalificirani radnici. Socijaldemokratski vođe, odnosno socijalisti, imali su u prvom planu, što se tiče rada u sindikatima, zaštitu ekonomskih interesa radnika i njihovo prosvjeđivanje u okviru zakonskih mogućnosti građanskog društva.²⁰ Iako je i njima bilo stalo do većeg broja članstva, ipak se oni, polazeći od teze da je pravi proletarijat u Hrvatskoj malobrojan i prema tome da ima malo radnika koji su svjesni svoje pripadnosti radničkoj klasi što znači skloni sindikalnoj organiziranosti, ne angažiraju suviše, a niti posebno da okupe radnike-seljake. Izuzetak u tome donekle čini Opći radnički savez u kojem su, uz ostale, dijelom bili okupljeni i radnici-seljaci, npr. radnici u pilanama, radnici u eksploataciji šuma, tekstilci, rudari. To nije vrijedilo za čitavo međuratno razdoblje, pa štaviše nije bilo ni kontinuirano. Naime, Opći radnički savez, kao ni drugi socijalistički sindikati, nije išao svjesno za tim da okupi i radnike-seljake, dakle one radnike koji su prije svega zaposleni u industriji. Za to ima više dokaza — od broja njegovih članova, program-

¹⁹ Taj je proces očit od samog početka razdoblja između dva rata, ali je naglašeniji od polovice tridesetih godina kad se sve jače polariziraju društvene i političke snage.

²⁰ Usp. literaturu u bilj. 5, 6, 9.

matskih koncepcija do vođenja akcija. Osim na početku ovog razdoblja, i to vrlo kratko vrijeme, Opći radnički savez nije imao neki značajniji broj članova,²¹ nije vodio brojne ili značajnije radničke akcije iz domene ekonomske borbe radnika svojih članova, pa dakako nije imao ni većeg utjecaja među radnicima.²² Okupljanje u ORS-u i kategorije radnika-seljaka bilo je više posljedica stava tog saveza u tome da u zemlji kakva je Jugoslavija ima da postoji jedan sindikat na osnovi devise »jedno poduzeće, jedna sindikalna organizacija« nego posebnog zanimanja za probleme radnika-seljaka. Vodstvo ORS-a, može se reći, bilo je više zainteresirano da stekne članove u radnim poduzećima, a ne da organizira sindikalnu borbu svih radnika, bez obzira na kvalifikacionu, socijalnu ili profesionalnu strukturu. Opći je radnički savez, kao i drugi socijaldemokrati, odnosno socijalisti, bio za poboljšanje materijalnih i radnih uvjeta radnika, svojih članova, ali mirnim putem, reformama institucija građanskog društva. Za njih nije dolazilo u obzir da rušenjem osnova tadašnjeg društvenog uređenja ili samo oštrom, beskompromisnom borbom s kapitalističkim društvenim poretkom postignu svoj osnovni cilj — poboljšanje radnih i materijalnih uvjeta radnika.²³ ORS-ovo vodstvo se iscrpljivalo, a time je dakako slabio i položaj cijelog saveza, u borbi, u političkim obračunima s drugim strujama u sindikalnom pokretu, nastojeći da osigura prvenstveno svoju egzistenciju, i to pomoću dobro plaćenih mjesta u Radničkim komorama²⁴ ili drugim ustanovama za zaštitu radnika (Burzi rada, itd). Tako je vodilo borbu najprije s Centralnim radničkim sindikalnim vijećem, zatim s Nezavisnim sindikatima, pa s komunistima u URSSJ-u, ali gotovo uvijek s drugim socijalističkim grupama, prvenstveno onima u URSSJ-u, bez obzira što je ORS bio u sastavu URSSJ-a. Oštru je borbu vodilo i sa HSS-ovskim Hrvatskim radničkim savezom, pogotovo nakon 1935. godine, kad je HRS počeo i nasilno preuzimati njegove podružnice u Slavoniji (koje su ORS-u u to vrijeme jedine i ostale), a sukob s HRS-om bio je, među ostalim, i razlog njegova samoraspuštanja. Dakako, pri tom je vodstvo ORS-a pokušalo manipulirati s radnicima tvrdeći da je ORS jedini sindikat koji se zauzima za radničke interese, u prvom redu interese svojih članova.²⁵

Takva su gledanja što se tiče postizavanja boljih radnih i materijalnih uvjeta imali i socijalisti u URSSJ-u, ali su oni polazili od postavke da u pojedinom sindikatu imaju biti okupljeni radnici iste struke, a s tim da rad svih strukovnih saveza kontrolira i usmjerava centralna uprava. Može se reći da na području Hrvatske URSSJ, ako se izuzme da je ORS tada bio

²¹ Usp. bilj. 5.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju sa sjedištem u Zagrebu osnovana je na temelju uredbe od 21. svibnja 1921. godine, a počela je raditi u ožujku 1922. Postojala je i Radnička komora u Splitu, uglavnom za područje Dalmacije. Od početka su tu ustanovu dobili u svoje ruke socijalisti iz grupe V. Haramine. Iako su se izbori imali redovito održavati, prvi su izbori raspisani tek 1927, a drugi i posljednji 1933. godine. Te posljednje godine pobijedili su socijalisti iz URSSJ-a. U jesen 1939. HRS je po nalogu organa vlasti preuzeo Radničku komoru u Zagrebu i Splitu, bez izbora i izražene volje radnika. Slična je situacija bila i u upravama ureda za osiguranje radnika.

²⁵ Vidi lit. u bilj. 5 i 6.

u njegovu sastavu, do 1929. godine i nije bio neka izraženija snaga u sindikalnom pokretu. Tek nakon izlaženja ORS-a iz njegova članstva, a poslije ulaska u URSSJ-ove podružnice članova zabranjenih Nezavisnih sindikata, dakle u tridesetim godinama, URSSJ na području Hrvatske²⁶ postaje odlučan faktor u sindikalnom pokretu.²⁷ Zbog toga je i razumljiv vrlo oštar sukob između komunista u URSSJ-u i vodstva iz grupe Živka Topalovića. Ta se borba rasplamsala gotovo od samog početka procesa ulaženja komunista i njihovih simpatizera i trajala je sve do zabrane rada URSSJ-ovim savezima potkraj 1940. Suština sukoba bila je u suprotnostima programatskih koncepcija o vođenju sindikalne politike, jer su komunisti bili za akcije radnika i vodili ih posredstvom URSSJ-a za poboljšanje radnih i materijalnih uvjeta svih radnika, a nisu čekali najpovoljniji trenutak za akciju, dakle vodili su akcije, a nisu ih tražili, kako je to odgovaralo socijalistima u vodstvu URSSJ-a. Sukob je bivao to oštiji što su socijalisti više gubili vodstvo u stvaranju i realizaciji politike URSSJ-ovih saveza na području Hrvatske, a dobio je još izrazitije oblike kad su komunisti preuzeli u svoje ruke pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Dalmaciju.²⁸ Socijalisti iz Hrvatske, uz pomoć socijalista iz centralne uprave URSSJ-a, umnogome su pridonijeli da je URSSJ-u zabranjen rad kao komunističkoj organizaciji.²⁹ I u URSSJ-u su bili okupljeni radnici onih struka u kojima je dominirala kategorija radnici-seljaci, npr. tekstilci, radnici u šumskoj industriji, građevinari itd. Ali socijalistima u URSSJ-u i nije bilo stalo da pod svaku cijenu prošire svoje organizacije i u tim strukama, a još manje, dakako, da URSSJ bude inicijator sindikalne borbe svih radnika, bez obzira na to jesu li oni njegovi članovi ili ne, pa da tako ojača i vlastite organizacije. Za to su se borili komunisti u URSSJ-u.³⁰

Komunisti su posredstvom svojih sindikalnih organizacija nastojali provoditi i provodili su politiku okupljanja svih radnika bez obzira na kvalifikaciju, socijalnu ili profesionalnu strukturu, a pogotovo radnika u industriji (iako su i u CRSVJ, i u Nezavisnim sindikatima, pa, kako je rečeno, i u URSSJ-u postojali savezi za pojedine struke radnika, ali je sistem odlučivanja bio drugačiji: tu je vrijedio princip demokratskog centralizma).³¹ Oni su tako provodili politiku KPJ o radu u sindikatima, koja je gotovo u cijelom međuratnom razdoblju polazila od ideje, odnosno od naglašavanja ideje, o potrebi jedinstva, stvaranja jedinstvene fronte radničke klase prema jedinstvenoj fronti kapitala. Ta je ideja bila osnovna u

²⁶ O situaciji nakon zabrane rada Nezavisnim sindikatima vidi *Lj. Petrović*, O radničkom pokretu u Hrvatskoj u periodu šestojanuarske diktature 1929–1932, *Putovi revolucije*, 3–4/1964, 206–211; *ista*, Prilozi proučavanju sindikalnog pokreta u Hrvatskoj 1929–1932, na i. mj., 7–8/1966, 162–178.

²⁷ Vidi bilj. 6.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto i *M. Uradin*, Neke primjedbe na prikaz radničkog pokreta između dva rata, *Putovi revolucije*, 3–4/1964, 184–194; *B. Janjatović*, O nekim aspektima djelovanja KPJ u zagrebačkim sindikatima i preuzimanju vodeće uloge u URSSJ-u u razdoblju 1933–1941. godine, Zbornik: Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb 1968, 255–285.

³⁰ Vidi bilj. 5, 6, 26 i 29.

³¹ Isto, i *J. Cazi*, Nezavisni sindikati, na više mjesta.

njihovoj sindikalnoj praksi, a zadaća sindikata pod komunističkim vodstvom bila je borba za poboljšanje materijalnih i radnih uvjeta svih radnika, pa i sindikalno neorganiziranih. Sindikalna borba radničke klase imala je krajnji cilj, dakako uz političku borbu i kao njezina pomoć, promjenu odnosa između rada i kapitala, tj. ukidanje postojećih odnosa i uspostavu novih, bitno drugačijih. Pod vodstvom Komunističke partije sindikati su, dakle, u uvjetima ilegalne stranke kakva je KPJ bila nakon 1920, a i prije toga do zabrane rada komunističkim organizacijama, bili baza komunista među radnicima. Najprije su sindikati pod komunističkim vodstvom, uz legalne organizacije SRPJ (K), odnosno KPJ, bili široka baza te stranke među radnicima svih struka i vrsta, a nakon strankina prelaska u ilegalnost, legalna baza i škola novih partijskih kadrova. Zbog takvih gledišta, svi sindikati koji su bili pod utjecajem komunista, a u kojima su se okupljali fizički radnici, dakle od Centralnog radničkog sindikalnog vijeća, Nezavisnih sindikata do URSSJ-a, posvećivali su pažnju i radnicima-seljacima, odnosno organizirali sve vrste i struke radnika, a borili se i za poboljšanje radnih i materijalnih uvjeta svih radnika, sindikalno organiziranih i neorganiziranih.³² Ta je politika i praksa bila još izraženija kad se povećao broj radnika-seljaka i kad su sasvim određene postavke KPJ o politici prema selu.³³ Pogotovo je takva politika i praksa došla do izražaja od polovice tridesetih godina, kad se na okupljanju radnika-seljaka vrlo široko i agresivno počinje angažirati Hrvatski radnički savez — HSS-ovska organizacija za radnike. To znači da od polovice tridesetih godina komunisti posredstvom URSSJ-a okupljaju među ostalim i velik broj radnika-seljaka: tekstilaca, radnika u šumskoj industriji, građevinarstvu i drugim strukama gdje ima radnika takvog socijalnog porijekla. Pokazuje to ne samo broj članova tih URSSJ-ovih saveza, nego i niz akcija: tarifni i štrajkaški pokreti — u kojima se očituje i solidarnost seljaka s radnicima, odnosno sela s radnicima-seljacima (prvi je takav primjer štrajk u tekstilnoj tvornici »Tivar« u Varaždinu 1936. godine, zatim štrajk građevinara iste godine u Zagrebu itd.³⁴). Takvih je primjera, dakako, bilo i u razdoblju djelatnosti CRŠVJ-a i Nezavisnih sindikata,³⁵ ali u ovo doba upravo se bitka vodi za svakog čovjeka, jer HRS nastoji svim sredstvima onemogućiti komunistički utjecaj i čak opasnost od tog utjecaja među radnicima, a posebno među radnicima-seljacima.

Hrvatski radnički savez do god. 1929, odnosno do 1935, iako je, kako je rečeno, gotovo od početka svog djelovanja pod utjecajem Hrvatske (republikanske) seljačke stranke, ne pokazuje ni u programu ni u djelovanju posebne interese za kategoriju radnika-seljaka, jer i počinje kao strukovna organizacija komunalnih radnika u Zagrebu (plinara, elektrana, tramvaj), koja se uz Hrvatsku (republikansku) seljačku stranku »bori za nacionalne interese hrvatskog naroda«, a proširuje se tek na nekoliko mjesta u Hrvatskom zagorju (rudnici) i u Dalmaciji. Tek nakon 1935.

³² Isto; 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1959.

³³ O tome vidi *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske, 151 i dalje.

³⁴ Usp. *B. Janjatović*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933–1936, ČSP, 1/1970, 124 i dalje.

³⁵ Vidi bilj. 8 i 9.

godine HRS razrađuje i programatske postavke o radnicima-seljacima i proširuje svoje djelovanje gotovo u svim mjestima Hrvatske, pa i u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine, i to naročito među radnicima u industriji. Vodstvo HRS-a, dakako po direktivima HSS-a, polazilo je od procjene da su radnici zanemarljiv dio hrvatskog naroda, koji je po svojoj osnovnoj značajki seljački, pa da zapravo radnik i seljak imaju isto seljačko porijeklo. Proletariziranje seljaka je zlo koje je pogodilo hrvatski narod i zato se radnici imaju vratiti u svoj primarni položaj da budu temelj seljačke države, dakako po receptu HSS-a. HSS je sebe smatrala i proglasila jedinim zaštitnikom seljačkih interesa, odnosno zaštitnikom interesa hrvatskog naroda, pa je iz toga izvodila zaključak da je ona zaštitnik interesa i hrvatskih radnika, a prije svega radnika-seljaka. Zbog toga je smatrala da ima pravo okupljati radnike u okvirima svoje politike i programa, i to ne samo pravo nego i dužnost. To je značilo da se posredstvom Hrvatskoga radničkog saveza imaju radnici odvući od utjecaja svih onih koji nisu za HSS-ovsku politiku, a u pogledu na sindikalni pokret od socijalista i pogotovo od komunista. HSS je računala sa svojim utjecajem na hrvatskom selu, pa je nastojala, šireći taj utjecaj, djelovati i na radnike-seljake, koji su joj, po svemu sudeći, izmicali. Ta je njezina orijentacija bila posljedica ideoloških postavki o nedjeljivosti seljačkih i radničkih interesa, zapravo cjelokupne njezine radničke politike, pomoću koje je htjela onemogućiti radničkoj klasi vođenje vlastite politike. Imala je, bez sumnje, uzroke i u općoj situaciji u sindikalnom pokretu i u odnosima njegovih najizraženijih snaga. Hrvatska seljačka stranka nadala se da će tako lakše parirati prije svega komunističkim idejama i organizacijama. Zbog toga se Hrvatski radnički savez nakon 1935. i borio da okupi radnike u tekstilnoj i drvnoj industriji, u građevinarstvu, rudarstvu itd. pa se uplitao u akcije koje su vodili URSSJ-ovi sindikati nastojeći ih onemogućiti i pred radnicima i pred organima vlasti. Organizirao je i sam akcije iz domene ekonomske borbe radnika, ali što se više primicao kraj toga razdoblja, HRS-ovo je vodstvo nastojalo smanjiti takve akcije ili ih što mirnije provesti vodeći računa o interesima poslodavaca, koji su za nj bili nedjeljivi dio hrvatskog naroda. Posebno je to bilo karakteristično nakon jeseni 1939.

Razlozi za takva gledišta i praksu HSS-a bili su ideološki, ali i sasvim praktični. Komunistička partija Jugoslavije (KP Hrvatske), u vezi s politikom Narodne fronte, posredstvom URSSJ-a okuplja, kako je već kazano, i takvu vrstu radnika, tj. radnike-seljake. HSS je sasvim jasno u to vrijeme procijenila snagu radnika i nastojala ih privući i onemogućiti komunističke utjecaje koji su bivali sve jači. Korijeni takvog postupka bili su u njenoj beskompromisnoj antimarksističkoj orijentaciji, ali i u tome što je KPJ, odnosno KPH, postajala sve izraženiji faktor ne samo među radnicima nego i u društvu uopće.³⁶

Ostale snage u sindikalnom pokretu, dakle one koje su posredstvom sindikata okupljale radnike, nisu u međuratnom razdoblju pokazivale posebno zanimanje za radnike-seljake, i zbog svog programa i zbog toga što u

³⁶ Vidi bilj. 13. O tome više u radu *B. Janjatić, Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921–1941*, ČSP, 1/1973, 65–80; *ista, Hrvatski radnički savez 1935–1941*.

Hrvatskoj, iako su pridonosile nejedinstvenosti i heterogenosti sindikalnog pokreta, nisu imale značajnijeg utjecaja.³⁷

Prema tome, interes za organiziranje radnika-seljaka pokazivali su u međuratnom razdoblju uglavnom komunistički sindikati, i to u čitavom razdoblju 1918—1941, i HSS-ovski Hrvatski radnički savez od 1935. godine dalje. Ali, dok je KPJ posredstvom sindikata organizirala istinsku radničku borbu i upravo zbog toga nastojala okupiti sve vrste radnika, pa i neorganizirane, Hrvatski radnički savez imao je drugu namjenu. Njegova je zadaća bila otupljivanje klasne borbe radnika i podvrgavanje radničke klase interesima Hrvatske seljačke stranke. To znači da su radnici-seljaci imali u sindikatima pod vodstvom KPJ, pa i onda kad su bili neorganizirani, zaštitnika svojih interesa. Zato su usprkos snažnom prodoru HRS-a u sindikalni pokret i među radnike od 1935. dalje, utjecaji tog saveza, što se vidjelo po postignutim rezultatima i provedenim akcijama, bivali sve slabiji, a pogotovo nakon jeseni 1939. kad i HRS postaje režimski sindikat.

SUMMARY

The basic aspects of the thesis "Syndicalist Movement in Croatia from 1918 to 1941 and Peasant Workers" can be defined in a few short statements: in Croatia, at the above mentioned period, the category of peasant workers among the workers had become an important factor, while with the approaching conclusion of that period it had grown to the extent that by 1934 it represented more than a half of that class; this was, of course, due to the impoverishment of the country leading naturally to the regrouping of the proletariat from that population and bringing them to live and work under the conditions of that-time capitalistic system. As, owing to that-time general political and social conditions the worker class of Croatia was without any rights, having even to undergo various attempts of the opposing citizen parties to reduce even their minimal rights in order to direct the workers to the currents acceptable to their own forces, it is easily comprehensible that the peasant workers had found themselves in a much worse situation. General political and social conditions and characteristic aspects of the worker class, and we are dealing with the very first generation of the workers, had been decisive for the fractional structure, non-unity of syndical movement, and also its being divided into organizations influenced by the communist ideas, i. e. CPY, as well as organizations influenced by various other currents — from socialist ones to Croatian Worker Association guided by CPP. While, during, all this period of time, the communist orientated syndicates were for an organized struggle of all the workers, not regarding their qualifications or social or organizational structure, for better work and material conditions of all the workers including those not organized, other syndicates, mostly out of different ideological and practical reasons dedicated not even a small part of their attention to the problem; however, beginning with the middle thirties there was an exception — the syndicate under the influence of CPP, the Croatian Worker Association, the wish of which, based on the program of CPP, was to gather round them the workers, particularly the peasant workers. However, all the good intentions of the work of the Association were really leading to directing the worker actions into narrow channels and to taking the verve out of the class struggles of the workers.

³⁷ Isto; vidi i bilj. 5, 6, 8, 9, 26, 29.